

Кривов'язюк І.В. Оцінка дієвості механізму регулювання економічної конкуренції / І.В. Кривов'язюк, І.О. Колісниченко // Економіка: проблеми теорії та практики: [зб. наук. праць / гол. ред. Покотілов А.А.]. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2006. – Т.1. – Вип. 213. – С. 136-144.

Кривов'язюк І.В., Колісниченко І.О.

Луцький державний технічний університет

ОЦІНКА ДІЄВОСТІ МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

У статті визначено зміст та запропонована система якісних критеріїв та відповідних їм кількісних показників оцінки дієвості механізму регулювання економічної конкуренції. Наведена характеристика та спосіб розрахунку основних показників визначення рівня концентрації: коефіцієнт ринкової концентрації, індекс Херфіндаля-Хіршмана, індекс ентропії, показник дисперсії, індекс Джині. Розкриті їх позитивні та негативні сторони. Приведена система додаткових показників, що характеризують стан ринкової конкуренції та можуть бути використані в аналізі ефективності механізму її регулювання.

Ключові слова: механізм регулювання економічної конкуренції, стан ринкової конкуренції, показники визначення рівня концентрації.

І. Вступ. До основних аспектів формування ринкових відносин слід віднести формування конкурентного середовища, тобто забезпечення рівних умов функціонування підприємницьких структур.

Забезпечення найбільшої ефективності економічної конкуренції потребує відповідних механізмів її регулювання. Ціллю даної роботи є розробка схеми механізму регулювання економічної конкуренції та обґрунтування її складових задля вдосконалення існуючих заходів щодо забезпечення ефективності конкурентного середовища на вітчизняних продовольчих ринках.

Сутність поставлених у статті проблем полягає у розробці та вдосконаленні методичних підходів щодо дослідження стану конкуренції і недопущення проявів монополізму на ринках. Актуальність теми полягає у визначенні та вдосконаленні підходів до науково-методичного обґрунтування засад механізмів регулювання економічної конкуренції, спрямованих на регулювання конкурентних відносин та недопущення проявів монополізму на товарних ринках.

Природа монополізму та конкуренції, механізм здійснення ефективного антимонопольного регулювання та формування конкурентного середовища привертала увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. Зокрема, значної уваги заслуговують праці Дж.М.Кейнса, М.Портера, П.Самуельсона, С. Фішера, Р. Франка, Ф.Хайєка, К.Штайльманна та ін. Серед вітчизняних вчених аналіз ставу

© Кривов'язюк І.В., Колісниченко І.О., 2006

та шляхи посилення конкурентних позицій регіональних товарних ринків, теоретичні засади здійснення державної антимонопольної політики розглядали: Н.Василець, О.Костусев, О.Кузьмін, М.Майгер, Т.Мостенська, С.Нікітін, С.Тютюнник та ін. Ними приділялась особлива увага окремим механізмам регулювання економічної конкуренції. Ми ж вважаємо за доцільне зосередити дослідження на класифікації механізмів регулювання економічної конкуренції на товарних ринках, їх характеристиці та оцінці дієвості, що в свою чергу дасть змогу визначити подальші заходи щодо вдосконалення механізмів регулювання та поліпшення стану конкуренції.

II. Постановка задачі. Недостатня конкретизація в економічній літературі питання впливу державного, ринкового та інституційного механізмів регулювання на ефективність функціонування регіональних товарних ринків обумовила значимість даного дослідження. Вивчення проблем удосконалення механізмів регулювання економічної конкуренції носило частковий характер, тому вимагає уточнення їх змісту та потребує постійного моніторингу стану конкуренції на досліджуваному ринку.

Основна мета дослідження полягає у розробці практичних рекомендацій щодо удосконалення існуючих механізмів регулювання економічної конкуренції.

III. Результати. Механізм регулювання економічної конкуренції – це сукупність заходів та методів регулювання ринкових відносин в умовах конкурентної боротьби між економічними суб'єктами, які забезпечують прозоре, конкурентне функціонування та максимальне забезпечення їх інтересів в умовах розвитку підприємництва.

З погляду методології важливо оцінити стан механізмів регулювання економічної конкуренції застосовуючи комплексний підхід. Ця процедура являє собою аналіз і оцінку інформаційно-статистичних даних, отриманих від державних органів (органи статистики, податкові, митні органи, банківські структури й інвестиційні фонди) і господарюючих суб'єктів, з використанням зведень соціологічних опитувань, експертних висновків і результатів обстежень наукових і суспільних установ.

Необхідність виявлення та ліквідації причин неефективного функціонування системи механізмів регулювання економічної конкуренції припускає її повну характеристику і оцінку. Для різнобічного аналізу механізмів регулювання

економічної конкуренції пропонуємо використовувати систему якісних критеріїв та відповідних їм кількісних показників оцінки ефективності економічних конкурентних відносин з позиції їх відповідності основним принципам організації механізмів регулювання економічної конкуренції і вимогам ринкової економіки [2].

Стан конкуренції на продовольчих ринках залежить від рівня ефективності діючих на ньому механізмів регулювання ринкової конкуренції та від дієвості впроваджених заходів, щодо підтирання умов чесної та прозорої конкуренції. Звідси випливає нагальна потреба комплексної оцінки дієвості механізмів регулювання економічної конкуренції на основі системи якісних та кількісних показників та вивчення конкуренції, її рівня й інтенсивності, визначення принципів і ринкових факторів, що визначають механізми регулювання економічної конкуренції, що дасть змогу забезпечити їх максимальну дієвість (рис 1).

Як бачимо, потребою такої оцінки є необхідність підвищення ефективності конкуренції та дієвості антимонопольного регулювання. Вказані якісні критерії

Рис.1. Схема оцінки дієвості механізму регулювання економічної конкуренції

отримують кількісну характеристику за допомогою відомих показників визначення ринкової концентрації. Згідно запропонованих Ханна і Кейем правил оцінки переваг показника концентрації, ідеальний показник повинен відповідати наступним вимогам [3]:

1. Показник концентрації розраховується не для n фірм на ринку, а для k фірм при $k < n$, причому фірми ранговані по зменшенню ринкової частки. Якщо концентрація продавців на ринку A вище, ніж на ринку B , значення ідеального показника для ринку A повинне бути більшим при будь-якому k .

2. Рівень концентрації збільшується при поглинанні чи злитті фірм.

3. Якщо частка великої фірми зростає за рахунок дрібної фірми, то показник концентрації зростає.

4. Вхід нової фірми на ринок знижує рівень концентрації (за умови, що розмір фірми нижче деякого значимого рівня).

Коефіцієнт ринкової концентрації вимірюється як сума ринкових часток найбільших фірм, що діють на ринку:

$$CR_k = \sum_{i=1}^k Y_i, \quad (1)$$

де Y_i – ринкова частка i -тої фірми;

k – число фірм, для яких вираховується цей показник.

Індекс концентрації вимірює суму часток k найбільших фірм у галузі (при цьому $k < N < i$, n – число фірм у галузі). Ринкова частка вимірюється у відносних частках ($0 < Y$) $k = n$ очевидно $Yk = 1$. Для того самого числа найбільших фірм чим більше ступінь концентрації, тим менш конкурентною є галузь.

Індекс концентрації не вказує, який розмір фірм, що не потрапили у вибірку k , а також не вказує відносну величину фірм із вибірки. Він характеризує тільки суму часток фірм, але розриви між фірмами можуть бути різними.

Недостатність індексу концентрації для характеристики потенціалу ринкової влади фірм полягає в тому, що він не відбиває розподіл часток як усередині групи найбільших фірм, так і за її межами – між фірмами-аутсайдерами.

Індекс Херфіндаля-Хіршмана (Herfindal-Hirshman index) визначається як сума квадратів ринкових часток усіх фірм, що діють на ринку:

$$HHI = \sum_{i=1}^n Y_i^2, \quad i = 1 \quad (2)$$

Індекс приймає значення від 0 (за досконалої конкуренції, коли на ринку велика кількість продавців, кожний з яких контролює незначну частку ринку) до 1 (коли на ринку діє тільки одна фірма, якій належить 100% випуску). Якщо розраховувати ринкові частки у відсотках, індекс буде приймати значення від 0 до 10 000. Чим більше значення індексу, тим вище концентрація продавців на ринку. Його основна перевага – здатність чутливо реагувати на перерозподіл часток між фірмами, що діють на ринку. Індекс Херфіндаля-Хіршмана завдяки чутливості до зміни ринкової частки фірми набуває здатності побічно свідчити про величину економічного прибутку, отриманого в результаті здійснення монопольної влади.

Індекс ентропії показує середнє значення логарифма величини, оберненої ринковій частці, зважене по ринкових частках фірм:

$$E = \sum_{i=1}^n Y_i \ln \frac{1}{Y_i} \quad (3)$$

Коефіцієнт ентропії являє собою показник, обернений концентрації: чим вище його значення, тим нижча концентрація продавців на ринку. Основним недоліком індексу ентропії є складність у розрахунках.

Показник розкиду логарифмів ринкових часток фірм або показник дисперсії:

$$s^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (\ln Y_i - \ln Y)^2, \quad (4)$$

де Y_i - частка фірми на ринку;

Y - середня частка фірми на ринку, рівна $1/n$;

n - число фірм на ринку.

Чим більше значення показника розкиду логарифмів, тим вище концентрація продавців на ринку. Розкид логарифмів не дає характеристики стосовно розміру фірм; для ринку з двома фірмами однакового розміру і для ринку з 100 фірмами однакового розміру розкид логарифмів в обох випадках буде однаковий і дорівнюватиме нулю, але рівень концентрації буде, мабуть, різним.

Індекс Джині є статистичним показником, який розраховується згідно наступної формули:

$$G = \frac{1}{2(n-1)} \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |Y_i - Y_j|, \quad (5)$$

де Y_i - обсяг виробництва i -тої фірми;

Y_j - обсяг виробництва j -тої фірми;

n - загальна кількість фірм.

Індекс Джині показує нерівномірність розподілу ринкових часток між окремими продавцями. Отже, чим вищим є даний індекс, тим вища нерівномірність розподілу, і, за інших рівних умов, вище показник концентрації. Першим негативним моментом є те, що індекс Джині не бере до уваги розмір фірм, а як і показник розкиду логарифмів, характеризує лише рівень нерівномірності розподілу ринкових часток. Другим негативним моментом є складність підрахунку індексу Джині: для його визначення необхідне знання часток усіх фірм у галузі, у тому числі і дрібних.

Кожен з наведених вище методів визначає лише один бік монопольного ринку – його структуру. Інший бік, а саме ринкову поведінку підприємств, кількісні методи не характеризують, вони тільки констатують конкретну ситуацію на монопольному ринку у певний момент часу і не завжди дають змогу одержати вичерпні відомості про використання підприємствами свого монопольного становища. З цієї причини може бути застосована також система додаткових показників:

- Частка на ринку підприємств-монополістів. Відношення реалізованої господарюючим суб'єктом товарної продукції до загального обсягу реалізації (постачання) товару. Згідно з Законом «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» монополістом може бути визнаний підприємець, частка товару якого на ринку перевищує 35 % [1].

- Кількість підприємств на ринку. Аналізуються суб'єкти товарного ринку: кількість продавців, що функціонують у межах товарних границь ринку, кількість покупців, даного товару у конкретного продавця; угруповання покупців на конкретному товарному ринку.

- Рівень цін та ціноутворення. Оцінка дієвості механізмів регулювання економічної конкуренції за пропонуваною нами методикою, вимагає проведення

аналізу динаміки закупівельних цін. Основним і найбільш болючим проявом монопольної влади є диктат цін. Тому, територіальним відділенням Антимонопольного комітету України слід встановити постійний контроль за діяльністю суб'єктів господарювання, які домінують на товарних ринках, з метою недопущення порушення антимонопольного законодавства.

Поряд із загальним станом конкуренції на ринку необхідно проаналізувати вплив кожного окремого підприємства на рівень ринкових цін, що можна встановити, визначивши ринкові частки кожного підприємства.

Враховуючи складність ринково-конкурентних відносин та нестабільність в економіці країни, слід зазначити, що основні показники кількісної оцінки дієвості механізмів регулювання економічної конкуренції не завжди можуть слугувати надійним критерієм оцінки. Тож, поряд із якісною та кількісною оцінками ефективності механізму регулювання економічної конкуренції необхідна оцінка за допомогою часткових критеріїв і адекватних їм часткових показників, що відповідають основним принципам організації ринкових відносин:

- Можливість впливу на ціну. Саме по собі монопольне становище того або іншого підприємця не визначається порушенням антимонопольного законодавства. Таким порушенням Закон «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції в підприємницькій діяльності» визнає зловживання монопольним становищем на ринку, зокрема встановлення монопольних цін, що обмежують конкуренцію [1]. Таким чином, необхідно встановити постійний контроль за діяльністю суб'єктів господарювання, які домінують на ринках з метою недопущення порушення антимонопольного законодавства, розв'язати питання встановлення мінімальних цін, активізувати політику залучення інвестицій, для цього необхідно здійснити заходи щодо підвищення прибутковості виробництва, одним із шляхів досягнення чого є промислова інтеграція виробників та переробних підприємств.

- Наявність бар'єрів входу-виходу на ринок. Бар'єри вступу на ринок – обставини, що перешкоджають новим суб'єктам господарювання почати конкурувати на рівних із суб'єктами господарювання, що вже діють на певному товарному ринку.

Практичне значення системи часткових критеріїв та додаткових показників ефективності механізму регулювання економічної конкуренції полягає в тому,

що вона дозволяє не лише оцінити дієвість механізму регулювання економічної конкуренції в цілому, але й визначити основні напрямки його вдосконалення.

Заключним етапом проведення оцінки дієвості механізму регулювання економічної конкуренції є визначення відповідного коефіцієнта дієвості механізму, що розраховується як відношення показника монополізації до здійснення заходів до показника монополізації після здійснення заходів. Даний коефіцієнт дасть змогу встановити динаміку рівня конкуренції та визначити основні напрями подальших заходів щодо її регулювання.

Реалізація конкурентної політики залежить від використання заходів підтримки підприємництва урядовими структурами і навіть від проведення зовнішньоекономічної політики.

Загалом, формування ефективного конкурентного середовища та проведення антимонопольної політики повинно базуватися на основних принципах системи державного регулювання економіки. Втручання держави повинне обмежуватись лише тими економічними функціями, які ні за яких умов не можуть виконуватися іншими ланками господарської системи.

IV. Висновки.

1. Механізми, що діють в умовах ринкової економіки на товарних ринках далеко неоднорідні. Їх застосування залежить від умов формування ринку, ступеня відкритості ринку чи державного регулювання.

2. Важливо оцінити стан механізмів регулювання економічної конкуренції з метою виявлення та ліквідації причин неефективного їх функціонування. Для аналізу механізмів регулювання економічної конкуренції пропонуємо використовувати систему якісних критеріїв та відповідних їм кількісних показників оцінки ефективності економічних конкурентних відносин.

3. Удосконалити дію механізмів регулювання економічної конкуренції можливо за рахунок здійснення моніторингу товарних ринків з метою недопущення порушення антимонопольного законодавства; встановлення постійного контролю за діяльністю суб'єктів господарювання, які домінують на ринках; активного урядового сприяння та здійснення активної конкурентної політики держави.

Запропонована система оцінки механізму регулювання економічної конкуренції, як показала практика дослідження механізмів регулювання

економічної конкуренції на ринку молока для промислової переробки у Волинській області, у кінцевому підсумку дала змогу встановити основні недоліки у здійсненні заходів щодо регулювання та захисту економічної конкуренції, визначити подальші шляхи їх вдосконалення і забезпечити ефективне функціонування та розвиток конкурентного середовища як на окремих товарних ринках, так і в масштабах регіональних економік. Комплексне застосування економічних та організаційних заходів, вдосконалення і розвиток законодавства про захист економічної конкуренції сприятиме створенню єдиної системи і ефективного механізму протидії монополізму в Україні.

Література:

1. Закон України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» (від 18.02.1992) // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 21. – С. 269-310.
2. Костусев О., Захист економічної конкуренції в Україні: стан і проблеми // Економіка України. – 2003. – №7. – С. 5.
3. Кривов'язюк І. В. Стан конкурентного середовища на ринку молока для промислової переробки Волинської області / І. В. Кривов'язюк, І. О. Колісниченко // Економічні науки. Серія «Регіональна економіка»: Зб. наук, праць. – Луцьк: Луцький державний технічний університет. – 2005. – Вип. 2(4). – С. 115-126.
4. Hannah L., Kay J. A. Concentration in modern industry: Theory, measurement and UK experience. – London, 1977.